

A hálapénz büntetendősége a jogtudatban¹

1. A PROJEKT RÖVID BEMUTATÁSA

A „Büntetőjogunk szabályozási újdonságai – a jogtudatban” című hároméves kutatási projektünk célja elsősorban a büntetőjogi szabályozási újdonságokkal kapcsolatos ismeretek és attitűdök feltérképezése. Ezen felül azonban figyelmet fordítottunk annak a hagyományos kérdésnek a megvilágítására is, hogy a különféle társadalmi tényezők (nem, kor stb.) milyen mértékben befolyásolják a jogtudatot.

A kutatási hipotéziseink szerint

- az átlagember a jogi szabályozás kapcsán töredékes tudással rendelkezik (ez a „népi jogtudat” szintje),
- a régebbi normák jobban tükröződnek az átlagember tudatában („a jogtudat nehezebben mozdul, mint a szabályozás”), illetve
- a jogtudatot (és az újdonságok ismeretét is) a társadalmi-gazdasági tényezők mellett erőteljesen befolyásolja a bűnözéssel kapcsolatos érintettség.

A projekt keretében 2018. októberében felvettek egy országos (a felnőtt magyar népességre reprezentatív) mintán egy kérdőívet. A válaszadóknak az egyes kérdések kapcsán egyrészt azt kellett eldönteniük, hogy a leírt cselekmény büntethető-e. Ezen felül arra is választ adhattak, hogy amennyiben ők lennének a jogalkotók, akkor a cselekményt bűncselekménynek nyilvánítanák-e.

A kérdőív a mindennapi életben, illetve a médiában gyakrabban előforduló 12 témához kapcsolódott. Ezek köre a vagyon elleni bűncselekmények büntetendőségi korhatárától, az állatkínzásokon át a közhivatalnoknak adott ajándékok büntetendőségéig terjedt. A témaválasztás során az elsődleges szelekciós szempont – a kutatás célkitűzésével összhangban – az volt, hogy az adott témában a büntetőjogi szabályozás az utóbbi évtized(ek)ben változott. Ezen belül is

¹ Lezárva 2019. augusztus 1. napján. Készült az NKFIH K 125378 számú „Büntetőjogunk szabályozási újdonságai – a jogtudatban” című 2017-2020 közötti projekt keretében az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetében.

olyan témákat választottunk, amelyekkel a lakosság a mindennapi életben inkább találkozik, illetve amelyek a médiában jobban megjelennek. Figyelemmel voltunk harmadsorban arra is, hogy kapcsolódni tudjunk korábbi hazai kutatásokhoz (elsősorban Kulcsár és Sajó vizsgálataihoz), így mérni tudjuk majd nemcsak a büntetőjogi változások tudatát, hanem a jogismeret változását is.

Minden témát (annak komplexitásával arányosan) kettő, három vagy négy zárt kérdéssel mértünk, amelyek egészen pontosan leírtak egy-egy szituációt. Ezek közül az egyik mindig egy olyan szabályozási elemre vonatkozik, amely jogi megítélése változott. Feltettünk viszont egy vagy több olyan „kontrollkérdést” is, amely egy olyan elem ismeretét méri, amelynek vonatkozásában a szabályozás változatlan.

Jelen írásban a hálapénzzel kapcsolatos kérdésekre adott válaszok elemzését végezzük el, figyelemmel arra is, hogy az orvosi hálapénz kérdése iránt már az elmúlt évtizedekben is komoly érdeklődés mutatkozott, mind a társadalomtudományok,² mind a jogtudomány képviselői részéről.³ Napjainkban pedig a hálapénz körül (újból) izzik a levegő, ami az annak leküzdésére irányuló politikai törekvések megerősödésére,⁴ illetve az ehhez kapcsolódó jogszabályi változásokra⁵ vezethető vissza.

A hálapénzzel kapcsolatban a következő három szituáció megítélését kértük a válaszadóktól:

1. Egy orvos a beteg számára ingyenesen járó műtétért 30 000 forintot kér az ellátásra jogosult betegtől.
2. Egy orvos a beteg számára ingyenesen járó műtét előtt 30 000 forintot fogad el az ellátásra jogosult betegtől.

² HANKISS Elemér: „A korrupció” [1978] In: Társadalmi csapdák. Diagnózisok. 2. kiadás „Gyorsuló idő” Magvető, Budapest, 1983. 77., 101. o.

³ ÁDÁM György: *Az orvosi hálapénz Magyarországon*. „Gyorsuló idő” Magvető, Budapest, 1986.; GYÖRGYI Kálmán „Orvosi hálapénz és büntetőjogi felelősség” *Magyar Jog*, XXXV. évf. (1988) 9. sz. 752-761. o.

⁴ Lásd pl. <http://mno.hu/interju/a-rezidensek-haborut-hirdettek-a-halapenz-rendszere-ellen-1162585>, http://index.hu/belfold/2013/10/15/az_orvosok_is_utaljak_a_halapenz/, <http://vs.hu/gazdasag/osszes/szegyellik-a-halapenz-de-el-kell-fogadniuk-0519#!s1>.

⁵ Ezek részletes ismertetését lásd 4. cím.

3. Egy orvos a beteg számára ingyenesen járó műtét után 30 000 forintot fogad el az ellátásra jogosult betegtől.

Ezek közül – amint majd a jogi elemzésből láthatjuk – a második kérdés vonatkozik a szabályozási újdonságra, hiszen az előny előzetes elfogadása 2013. július 1. napja óta büntetendő.⁶ A három szituációból fogalmilag csak harmadik esetben szólhatunk (ebben a tanulmányban is használt jogi értelemben) hálapénzről,⁷ a másik két kérdés csak azzal szorosan összefüggő szituációkra vonatkozik.

2. KUTATÁSI ELŐZMÉNYEK

A magyar lakosság egy része fizet az egyébként főleg ingyenes egészségügyi ellátásért informális csatornán keresztül, hálapénz formájában. 2008-ban a felnőtt lakosság 14 százaléka adott hálapénzt a felmérést megelőző egy év alatt.⁸ Hasonló arányokat mért egy 2010-es nemzetközi kutatási program részeként készült felmérés is⁹, amely azt is megállapítja, hogy a kórházi ellátásban részesülők közel fele (44%) fizetett hálapénzt, átlagosan évi 37 300 Ft-ot.

A Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint 2014-ben a legnagyobb összeget a kórházi orvosok kapták (4,1 milliárd forint), utána következnek a házi- és szakorvosok (2,5 milliárd Ft), a fogorvosok (1,1 milliárd Ft), végül az ápolók, orvosi asszisztensek, műtősök (508 millió Ft).¹⁰

A szakirodalomban fontos és vitatott téma a hálapénz motivációja. Egyesek szerint a betegek hálájuk kifejezésésképpen fizetik a hálapénzt. Más a kutatások azonban rámutatnak, hogy a hálapénz inkább ún. „fee for service” szerepet tölt be.¹¹ Tehát a betegek motivációja vagy a

⁶ Vö. részletesen 4.3. cím.

⁷ Vö. 4.2.3. cím

⁸<http://median.hu/object.5f0ad37d-6ea6-4483-8e8c-fd851cabf721.ivy>

⁹https://weborvos.hu/adat/files/2012_december/egsz_4.pdf

¹⁰<https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/halapenz.pdf>

¹¹Peter Gaál – Tamás Evetovits – Martin McKee: Informal payment for health care: Evidence from Hungary. Health Policy, Volume 77, Issue 1, June 2006. 86-102.

többletszolgáltatás (pl. gyorsabb sorra kerülés, több személyes figyelem) reménye, vagy éppen a félelem, hogy nem kapják meg a szükséges/megfelelő ellátást, ha nem fizetnek.¹²

A hálapénz természetesen felveti az egyenlő hozzáférés elvét. Egy nemrég készült tanulmány a hálapénznek éppen erre a másik aspektusára világít rá: „a szülészeti-nőgyógyászati ellátásban jellemző hálapénz-jelenség a korrupció rendszerszintű megnyilvánulásának tekinthető” amely különösen a nőket fenyegeti.¹³

A hálapénzzel kapcsolatos attitűdöket is számtalanszor vizsgálták már. Ezekből az derül ki, hogy a magyar lakosság és az orvostársadalom a hálapénzt szükséges rossznak tartja, melyre az egészségügyi dolgozók alulfinanszírozása miatt van szükség.¹⁴ Annak ellenére, hogy egy nemzetközi felmérésben a válaszadók nagy része egyetértett azzal, hogy az orvosoknak, egészségügyi dolgozóknak adott hálapénzt vagy ajándékokat el kellene törölni és hogy a hálapénz hasonlít a korrupcióhoz, a lakosság toleránsnak mutatkozott a hálapénzzel szemben, hiszen egy más módon feltett kérdésből kiderült, hogy a válaszadók többsége (52%) közömbös vagy pozitív attitűddel rendelkezett a hálapénzzel kapcsolatban.¹⁵

Az egyik, 2009-ben készített felmérés eredménye szerint a hazai orvosok többsége (57%) nélkülözhetetlennek tartja a hálapénzt az alacsony bérek miatt. Kis részük (6%) gondolja úgy, hogy az állam a betegekkel pótolgatja ki az orvosok fizetését. Viszonylag magas azoknak az orvosoknak (43%) az aránya, akik megalázónak tartják a beteg által adott pénzt, és 17 százalékuk egyáltalán nem ért egyet vele.¹⁶

¹² Baji P. – Pavlova M. – Gulácsi L. – Groot W. (2015): Does the Implementation of Official User Charges Help to Eradicate Informal Payments – Lessons to be Learnt from the Hungarian Experience. *Front Public Health*. 2015; 3: 181

¹³ <https://transparency.hu/hirek/sajtokozlemenya-korrupcio-egyes-tipusai-kulonos-veszely-jelentenek-a-nokre/>

¹⁴ Baji P. – Pavlova M. – Gulácsi L. – Groot W. (2013) : Exploring consumers' attitudes towards informal patient payments using the combined method of cluster and multinomial regression analysis – the case of Hungary. *BMC Health Serv Res* (2013) 15(13):62.10.1186/1472-6963-13-62)

¹⁵ https://weborvos.hu/adat/files/2012_december/egsz_4.pdf

¹⁶ Szinapszis, 2010. <http://reszasz.hu/index.php/104-szinapszis-sajat-tanulmany-halapenz-kutatas-2017>

Egy másik, az orvosok körében végzett felmérés is azt találta, hogy „az orvosok relatív többsége – a teljes felnőtt népességhez hasonlóan – úgy gondolja, hogy a „hálapénz igazságtalan, de el kell fogadni, mert nem lehet megszüntetni”.¹⁷

3. A KUTATÁS MÓDSZERTANA

3.1. AZ ADATFELVÉTEL

A felmérés terepmunkáját a Medián Közvélemény- és Piackutató Intézet végezte 2018. október 12-ike és 17-ike között. Az adatfelvételre a válaszadók lakásán került sor, strukturált kérdőív alkalmazásával, omnibusz adatfelvétel keretében. Az interjú a kérdezőbiztos felügyelete, és segítsége mellett, önkitöltéses eljárással készült, az ország felnőtt lakosságát reprezentáló 1200 fős mintán.

A mintavétel módja többlépcsős rétegzett véletlen eljárás volt.

Az elsődleges mintavételi egységek (PSU) a települések. Az első lépésben összesen 120 elsődleges mintavételi egységet határoztak meg, két rétegben: Budapesten (22) és a többi településen (98). A kiválasztás módja Budapesten egyszerű véletlen eljárással, az ország többi településén a KSH népszámlálási adatai alapján lakosságárányosan készült, az erre a célra az adatfelvételt végző cég saját fejlesztésű programjának alkalmazásával.

Minden mintavételi egységben tíz háztartást kerestek fel, amelyekhez a kérdezőbiztosok szigorú előírások szerint, úgynevezett “véletlen sétával” jutottak el. A kérdezőbiztosok kiindulópontjait minden egyes mintavételi egységben részletes térképek alapján véletlenszerűen jelölték ki.

Az így kiválasztott háztartásokban egy 18 éves vagy idősebb személlyel készült interjú, akit a háztartástagok közül újabb véletlen eljárással, az úgynevezett Leslie Kish-kulccsal választottak ki.

A kieső címek pótlása is szabályozott volt. Sikertelen kapcsolatfelvétel (üres lakás vagy visszautasítás) esetén a véletlen séta szabályai szerint kellett kiválasztani a következő címet, és ott megkísérelni a kapcsolatfelvételt. Ha a háztartásban senki nem volt otthon, különböző napszakokban két további alkalommal kellett próbálkozni. Ha a véletlenszerűen kiválasztott

¹⁷ <http://median.hu/object.b69aa720-5440-43b6-9a81-8b6f674889f4.ivy>

személy nem volt otthon, az otthontartózkodó családtag közreműködésével egyeztették az időpontot, amikor ő elérhető.

A mintának a véletlen eljárásból adódó kisebb torzulásait az adatok feldolgozása során a népszámlálási adatok alapján a nem, az életkor, az iskolai végzettség és a településtípus szerint négydimenziós súlyozással korigálták. Jelen elemzéshez az így súlyozott adatfájlt használtuk.

3.2. FÜGGETLEN VÁLTOZÓK

A szokásos szocio-demográfiai változókon kívül (nem, életkor, iskolai végzettség, településtípus, foglalkozás, ideológiai álláspont, vallásosság, anyagi helyzet, háztartás összetétele) mellett az elemzéshez rendelkezésünkre álltak még a médiafogyasztásra, illetve a bűncselekményekben való valamilyen (áldozat, illetve elkövető vagy szemtanú) érintettsége vonatkozó kérdések is.

4. A BÜNTETŐJOGI SZABÁLYOZÁS ÉS GYAKORLAT BEMUTATÁSA

Minden jogtudat vizsgálat megtervezése és eredményeinek elemzése is szükségképpen feltételezi a kapcsolódó jogi szabályozás bemutatását. Mivel kutatásunk a jogtudat változására koncentrálna a kiemelkedően fontos a korábbi (kb. 10 évvel ezelőtt hatályos) és a Btk. szabályozási eltéréseinek bemutatása. A jogi szabályozás elemzése – és ez a hálapénz kapcsán különösen igaz – nem ragadhat le a törvényi szövegek szintjén, hanem annak a joggyakorlat álláspontjára is figyelemmel kell lennie, ahogy arra is, hogy a szakmai szervek (bíróóságok, ügyészségek) mennyire tartják a szabályozást könnyen értelmezhetőnek. Mivel a kutatásunk a szabályozással kapcsolatos lakossági véleményeket is vizsgálja, szükségesnek tartottuk, hogy kitérjünk azokra a szakirodalmi javaslatokra is, amelyek a hálapénzzel kapcsolatos büntetőjogi szabályozások reformjára vonatkoznak.

4.1. A KORÁBBI SZABÁLYOZÁS

Az 1978. évi IV. törvény (továbbiakban: 1978. évi Btk.) 2003 óta hatályos szabályozása szerint a releváns vesztegetési tényállást „költségvetési szerv, gazdálkodó szervezet vagy a társadalmi szervezet [...] dolgozója vagy tagja” valósíthatta meg. Ha a költségvetési szerv, gazdálkodó szervezet dolgozója vagy tagja nem volt jogosult önálló intézkedésre, akkor vesztegetésért csak

akkor volt büntetendő, ha a jogtalan előnyt tevékenységével kapcsolatban kérte vagy kötelességszegésért fogadta el.¹⁸

Ha viszont önálló intézkedésre jogosultnak minősült, büntetendő volt akkor is, ha az általa elfogadott jogtalan előny nem kapcsolódott kötelességének megszegéséhez.¹⁹ Az ebben az időszakban uralkodó értelmezés szerint azonban „az önálló intézkedés [...] tartalmát az egészségügyi tevékenység körében az igazgatási (irányító, szervező, ellenőrző) vagy gazdasági jellegű intézkedések jelentik, a gyógyító-megelőző tevékenység e körbe nem sorolható”.²⁰ Erre figyelemmel az orvos az önálló intézkedésre jogosultakra vonatkozó vesztegetési tényállás alapján csak akkor volt büntethető, ha „a hálapénzt nem gyógyító-megelőző tevékenységére tekintettel, hanem igazgatási (irányító, szervező, ellenőrző) vagy gazdasági jellegű intézkedési körében” fogadta el.²¹

A költségvetési szerv (gazdálkodó szervezet) dolgozójának minősülő orvos akkor volt büntethető, ha „a hálapénzt kéri”,²² illetve „a kötelességének megszegéséért adott hálapénzt elfogadja”.²³ Ezen felül az akkor hatályos büntető kódex szerint „kötelességnek előny adásához kötött teljesítése is kötelességszegésnek minősült”,²⁴ így „az orvosi kötelesség lényegi tartalmát jelentő gyógyító-megelőző tevékenység teljesítésének juttatáshoz kötése ugyancsak megalapozza a büntetőjogi felelősséget”.²⁵

Ezzel szemben vesztegetést nem valósított meg, ha „az orvos működésével, gyógyító-megelőző tevékenységével kapcsolatos, a szolgáltatás nyújtását követően adott előnyt elfogadja”. Ha

¹⁸ 1978. évi Btk. 251. § (1) bek. Hatályos 2003. március 1. napjától.

¹⁹ 1978. évi Btk. 252. § (1) bek.

²⁰ A legfőbb ügyész állásfoglalása. *i.m.* I/3. pont.

²¹ A legfőbb ügyész állásfoglalása. *i.m.* II/c) pont.

²² A legfőbb ügyész állásfoglalása. *i.m.* II/ba) pont.

²³ A legfőbb ügyész állásfoglalása. *i.m.* II/bb) pont.

²⁴ 1978. évi Btk. 258/A. § 2. pont.

²⁵ A legfőbb ügyész állásfoglalása. *i.m.* II/bb) pont.

tehát „az [...] orvos gyógyító-megelőző tevékenységére tekintettel adott hálapénzt nem kéri, de azt elfogadja, nem büntethető”.²⁶

4.2. A HATÁLYOS SZABÁLYOZÁS

4.2.1. A Btk. szabályozása

2012. évi C. törvény (Btk.) releváns tényállása szerint az büntetendő, aki „gazdálkodó szervezet részére vagy érdekében végzett tevékenységével kapcsolatban jogtalan előnyt kér, avagy a jogtalan előnyt vagy ennek ígérését elfogadja, illetve a rá tekintettel harmadik személynek adott vagy ígért jogtalan előny kérőjével vagy elfogadójával egyetért”.²⁷

A 2012. évi C. törvény (Btk.) alapján a gazdálkodó szervezet „dolgozója vagy tagja” helyett annak „részére vagy érdekében” tevékenységet végző személy lehet a vonatkozó vesztegetési tényállás tettese. A Btk. ugyan az önálló tettesek körét az „aki” kifejezéssel határozza meg, de a speciális alanyiság megkövetelése a tényállás más eleméből ered. Csak olyan személy kérhet ugyanis előnyt „tevékenységével” kapcsolatban, aki a gazdálkodó szervezettel az előny kérését stb. megelőzően valamilyen speciális viszonyban van.

A Btk. tényállásában az önálló intézkedésre nem jogosult személyekre nézve sem szerepel utalás az elfogadott előny kötelességzegéssel való objektív kapcsolatára.²⁸ A Btk. így lényegében az önálló intézkedésre nem jogosultakra is kiterjesztette azt a szabályozást, ami korábban csak az önálló intézkedésre jogosultakra vonatkozott. A gazdálkodó szervezettel kapcsolatos passzív vesztegetés tekintetében azonban hatályos jogunk is egyértelműen kiemeli, hogy csak a jogtalan előny kérése (elfogadása) stb. tényállásszerű. Ennek az elemnek a jelentősége a Btk. alapján nagyobb is, mint az 1978. évi Btk. idején, hiszen tevékenységgel kapcsolatos előnyök esetén az elkövető felelőssége kizárólag ezen alapul.²⁹

²⁶ A legfőbb ügyész állásfoglalása. *i.m.* II/c) pont.

²⁷ Btk. 291. § (1) bek.

²⁸ GELLÉR Balázs: „Paraszolvencia – büntetőjogi kategória?” *Med et Jur*, 4. évf. (2013) 4. sz. 19. o., HOLLÁN Miklós: *Korrupciós bűncselekmények az új büntetőkodekxben*. HVG-ORAC, Budapest, 2014. 111. o.

²⁹ HOLLÁN: *i.m.* (2014) 109. o.

4.2.2. Értelmezési problémák és javaslatok a Btk. szabályozásának módosítására

Ezzel párhuzamosan a jogirodalomban (újból) vitatottá vált a hálapénz büntetőjogi megítélése. Ennek körében elsősorban az a kérdés merült fel, hogy az előny jogtalanságának megítélésére milyen kihatással van a Munka Törvénykönyvének azon rendelkezése, amely alapján „a munkavállaló a munkáltató előzetes hozzájárulása nélkül harmadik személytől díjazást a munkaviszonyban végzett tevékenységére tekintettel nem fogadhat el, vagy nem köthet ki”.³⁰ A jogirodalom egy része szerint a munkáltató hozzájárulása nem zárja ki az előny elfogadása miatti büntetőjogi felelősséget.³¹ Mások szerint viszont a munkáltató hozzájárulásával elfogadott előny jogszerű,³² de az előny kérése, illetve kötelességszegésért való elfogadása tekintetében a hozzájárulás felelősséget kizáró hatása nem érvényesülhet.³³

Tóth Mihály a jogértelmezési vita megoldására azt javasolta, hogy „időlegesen vissza kell térnünk a korábbi [1978. évi] Btk. előírásaihoz. Ennek lényege tehát, hogy a hálapénz kérését mindenképpen indokolt tiltani, ebben nem tehető engedmény. [...] A hálapénz elfogadását azonban, a korábbi több évtizedes szabályozással egyezően csak a hálapénz fejében történő kötelességszegés felmerülésekor indokolt büntetőjogi eszközökkel kezelni”.³⁴

A Legfőbb Ügyészség 2014 májusában a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztériumnál jogszabály-módosítást kezdeményezett, „mert a hálapénz elfogadása kapcsán felmerülő passzív gazdasági veszteség tényállásának törvényi megfogalmazása nem egyértelmű”. Álláspontjuk szerint a tényállás „normaszövegének értelmezése során markáns jogi érvek szólnak úgy a büntetőjogi felelősség megállapítása, mint annak hiánya mellett”, így „a tényállás jelenlegi

³⁰ 2012. évi I. törvény (Mt.) 52. § (2) bek.

³¹ GELLÉR *i.m.* 20. o., TÓTH Mihály: „Boríték kapható” *Élet és Irodalom*, LVIII. évfolyam (2014. július 11.) 28. sz. 5. o.

³² HOLLÁN: *i.m.* (2014) 108. o.

³³ SINKU Pál: „A korrupciós bűncselekmények” In: *Büntetőjog II. Különös Rész* (szerkesztőlektor: Busch Béla). HVG-ORAC, Budapest, 2012. 432. o.

³⁴ Tóth: *i.m.* 5. o.

megfogalmazása – miután az a felelősség kérdésében egymással ellentétes értelmezésnek ad teret – nyilvánvalóan sérti a jogbiztonság követelményét”.³⁵

Az Igazságügyi Minisztérium 2015. március 30. napján közzétett³⁶ egy törvénytervezetet (a továbbiakban: Tervezet), amely számos vonatkozásban kiegészítette és megváltoztatta volna a Btk. korrupciós bűncselekményekre vonatkozó szabályozását. A Tervezet 32. § h) pontja alapján a Btk. 291. § (1) bekezdésében az „avagy a” szövegrész az „avagy a kötelességének megszegéséért a” szövegrészre módosult volna. A rendelkezéshez fűzött indokolás szerint a módosítás egyértelművé tette volna, hogy „nem valósítja meg a vesztegetés elfogadása bűncselekményét az az eset, amikor a gazdálkodó szervezet részéről eljáró személy a másik féltől az e személy által kapott szolgáltatással való megelégedettsége kifejezéseként utólag, a teljesítést követően fogad el valamilyen anyagi vagy más juttatást. Bűncselekményt csak az az eset képez, ha az előny elfogadása a kötelességszegés célzatával történik.”

Ezt követően a Kormány (előadóként az igazságügy miniszter) 2015. május 5. napján nyújtotta be az Országgyűlésnek az „egyes büntetőjogi tárgyú törvények módosításáról” szóló törvényjavaslatot,³⁷ amely a Btk. korrupciós bűncselekményekre vonatkozó szabályozásának megváltoztatására irányult. Ez számos vonatkozásban a Tervezeten alapult, de már nem tartalmazott a hálapénzzel kapcsolatos rendelkezést, ahogy az annak alapján elfogadott 2015. évi LXXVI. törvény sem. A hálapénzzel kapcsolatos rendelkezés visszavonására a javaslat indokolása nem adott magyarázatot. Az Igazságügy Minisztérium sajtómegkeresésére azt közölte, hogy a javaslat „a lefolytatott társadalmi és szakmai vitát követően [...] a nevezett módosítást nem tartalmazza”.³⁸

A Tervezetben szereplő rendelkezés visszavonása nem oldotta (nem is oldhatta) meg a az addigi büntetőjogi szabályozás problémáit. Továbbra sem volt egyértelmű, hogy milyen kihatással van a munkáltató előzetes hozzájárulása az orvosok által elfogadott előnyök jogtalanságának

³⁵ <http://mklu.hu/hnlp14/?p=9361>.

³⁶ <http://www.kormany.hu/hu/igazsagugyi-miniszterium/hirek/a-korrupcio-hatekonyabb-felderitese-erdekeben-modositana-a-btk-t-az-im>.

³⁷ T/4643. törvényjavaslat – Egyes büntetőjogi tárgyú törvények módosításáról, 2015. május 5.

³⁸ http://www.penzcentrum.hu/biztositas/megsem_legalizaljak_a_halapenz_t_magyarorszagon.1044732.html.

megítélésére. Ami tehát továbbra is biztos maradt, az a hálapénz büntetőjogi megítélésével kapcsolatos jogbizonytalanság.

4.2.3. A Kúria elvi határozata

Ezt követően hozta meg a Kúria harmadfokú eljárásban a Bhar.III.6/2015/20. számú ítéletét. Az ennek alapjául szolgáló ügyben megállapított tényállás szerint egészségügyi dolgozók kértek, illetve fogadtak el előnyöket szülészeti ellátással kapcsolatban.³⁹

Az előnyök elfogadása kapcsán a Kúria a vesztegetés törvényi tényállásának megvalósulását vizsgálta.⁴⁰ Ennek kapcsán szögezte le alaptételként, hogy a „jogtalannak nem tekinthető előny” a vesztegetés bűncselekményét „nem alapozhatja meg”.⁴¹

A Kúria kimondta, hogy „kérés alatt értendő [...] a célozgatás, a szokásokra történő figyelemfelhívás stb. is”.⁴² Így „egyértelműen kérešként értékelendő”, amikor a „vádott erre irányuló kérdés nélkül hívta fel a hozzátartozók figyelmét, hogy illik megköszönni, honorálni a »csapat« tagjainak tevékenységét, ideértve az aneszteziológust is”.⁴³ Ezzel szemben nem minősült kérésnek a beteg vagy hozzátartozója által feltett „kérdésre adott tájékoztatás”,⁴⁴ amikor az egészségügyi dolgozók „a szülő nők vagy hozzátartozóik kérdésére, érdeklődésére adtak választ” a hálapénz szokásos összegéről.⁴⁵

A Kúria határozata definiálta a hálapénz fogalmát. Ezen meghatározás szerint a „hálapénz az a juttatás, amelyet az egészségügyi szolgáltatás igénybevételét követően a beteg vagy hozzátartozója hálája, köszönete jeléül a szolgáltatásban közreműködő egészségügyi dolgozónak nyújt”. Erre figyelemmel nem hálapénz az „előre [...] az egészségügyi ellátás, gyógykezelés megkezdése előtt [...] adott előny”, de azon előny „sem, amelyet a beteg nem

³⁹ Kúria Bhar.III.6/2015/20., Indokolás [17]-[20].

⁴⁰ Kúria Bhar.III.6/2015/20., Indokolás [35].

⁴¹ Kúria Bhar.III.6/2015/20., Indokolás [28].

⁴² Kúria Bhar.III.6/2015/20., Indokolás [33].

⁴³ Kúria Bhar.III.6/2015/20., Indokolás [36].

⁴⁴ Kúria Bhar.III.6/2015/20., Indokolás [35].

⁴⁵ Kúria Bhar.III.6/2015/20., Indokolás [34].

saját elhatározásából, nem önként szolgált”,⁴⁶ így „a kért és ennek eredményeként kapott juttatás [sem] sorolható a hálapénz kategóriájába”.⁴⁷ A „hálapénz [n]em minősül jogtalan előnynek, hiszen a jövedelemadóról szóló 1995. évi CXVII. törvény [Szja. tv.] 1. számú melléklete kifejezetten nevesíti [...], mégpedig akként, hogy a 7.2. pont értelmében a hálapénz [...] adóköteles jövedelem.”⁴⁸ A hálapénz elfogadása azonban csak akkor jogos, ha „az nem a kötelességszegés honorálása”.⁴⁹

A hálapénz jogtalansága a Kúria szerint „független a Munka Törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény (a továbbiakban: Mt.) 52. §-ának (2) bekezdésében írt előzetes munkáltatói hozzájárulás hiányától. Ez utóbbinak ugyanis csupán munkajogi [...] szempontból lehet jelentősége”, „az esetleges fegyelmi vétség megvalósulása” tekintetében.⁵⁰

A Kúria a cselekmények megítélésére az elkövetéskor hatályos 1978. évi Btk. rendelkezéseit alkalmazta.⁵¹ Azonban harmadfokú ítélet kimondta azt is, hogy – jogtalan előny hiányában – a „hálapénz elfogadása a Btk. „291. §-a figyelembevételével nem minősül vesztegetésnek”.⁵²

4.3. AZ 2003. ÉS A 2013. ÓTA HATÁLYOS SZABÁLYOZÁSOK ÖSSZEVETÉSE

A Btk. szabályozása az 1978. évi kódexétől abban tér el, hogy – amennyiben a törvények joggyakorlatban uralkodó értelmezését is figyelembe vesszük – az előny előzetes elfogadása hatályos büntetőjogunk szerint bűncselekményt képez. Nem történt változás viszont abban a vonatkozásban az utóbbi tizenöt évben, hogy az előny utólagos elfogadása (ha nem kötelességszegésért történik) nem bűncselekmény. Ahogy abban sem, hogy az előny (előzetes vagy utólagos) kérése korrupciós bűncselekménynek minősül.

⁴⁶ Kúria Bhar.III.6/2015/20., Indokolás [32].

⁴⁷ Kúria Bhar.III.6/2015/20., Indokolás [33].

⁴⁸ Kúria Bhar.III.6/2015/20., Indokolás [29].

⁴⁹ Kúria Bhar.III.6/2015/20., Indokolás [30].

⁵⁰ Kúria Bhar.III.6/2015/20., Indokolás [30].

⁵¹ Kúria Bhar.III.6/2015/20., Indokolás [22].

⁵² Kúria Bhar.III.6/2015/20., Indokolás [30].

5. AZ ISMERETRE VONATKOZÓ EREDMÉNYEK ELEMZÉSE

5.1. AZ EGYES SZITUÁCIÓKRA VONATKOZÓ EREDMÉNYEK

Az előny kérésével kapcsolatos kérdésre, a válaszadók éppen fele (50 százalék) válaszolta helyesen azt, hogy ezt a jelenlegi törvények büntetik.

Egy orvos a beteg számára ingyenesen járó műtétért 30000 forintot kér az ellátásra jogosult betegtől. Büntetik-e? (százalék)

	ismeret
büntetik	50
nem büntetik	48
nem tudja	2

*azok nélkül, akik (N=29) egyik szituációs kérdésre sem válaszoltak

Kevesebben (34 százalék) tudták helyesen, hogy büntetik, ha egy orvos a beteg számára ingyenesen járó műtét előtt 30 000 forintot fogad el az ellátásra jogosult betegtől.

Egy orvos a beteg számára ingyenesen járó műtét előtt 30 000 forintot fogad el az ellátásra jogosult betegtől. Büntetik-e? (százalék)

	ismeret
büntetik	34
nem büntetik	63
nem tudja	2

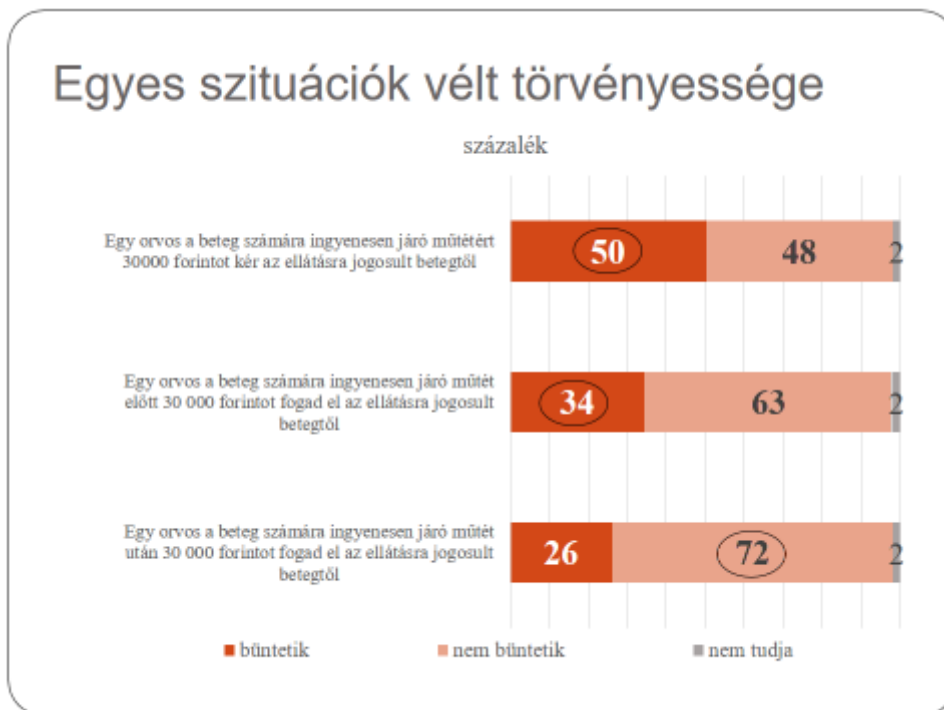
*azok nélkül, akik (N=29) egyik szituációs kérdésre sem válaszoltak

A legtöbben (72 százalék) azt tudták, hogy nem büncselekmény, ha egy orvos a beteg számára ingyenesen járó műtét után 30 000 forintot fogad el az ellátásra jogosult betegtől.

Egy orvos a beteg számára ingyenesen járó műtét után 30 000 forintot fogad el az ellátásra jogosult betegtől. Büntetik-e? (százalék)

	ismeret
büntetik	26
nem büntetik	72
nem tudja	2

*azok nélkül, akik (N=29) egyik szituációs kérdésre sem válaszoltak



5.2. A HÁLAPÉNZRE VONATKOZÓ ISMERETEK ÖSSZESEGÉBEN

Összességében a lakosság több mint négytizede (45 százalék) gondolja úgy, hogy a hálapénzzel kapcsolatos egyik felsorolt cselekedet sem bűncselekmény. Ők tehát úgy tudják, hogy az orvos nem büntethető, függetlenül attól, mikor és milyen előzmények után kerül hozzá a pénz a betegtől. Akinek van tudomása olyan formáról, amely nem törvényes, a leginkább az orvos által kért előny büntethetőségéről tud.

Az összes válaszadó mindössze 9 százaléka tájékozott teljes mértékben a hálapénzzel kapcsolatos kérdéseket illetően. Négytized (40 százalék) azok aránya, akik két kérdésre

választottak helyesen. Közülük kicsit többen (23 százalék) tudták, hogy a kérés és a műtét előtti elfogadás egyaránt törvénytelen, mint ahányan (16 százalék) azt, hogy a kérés büntetendő, de a műtét utáni elfogadás nem. A megkérdezettek közel fele (48 százalék) csak egy kérdésre tudta helyesen a választ: túlnyomó többségük a műtét utáni hálapénz-elfogadás büntethetlenségét ismerte.

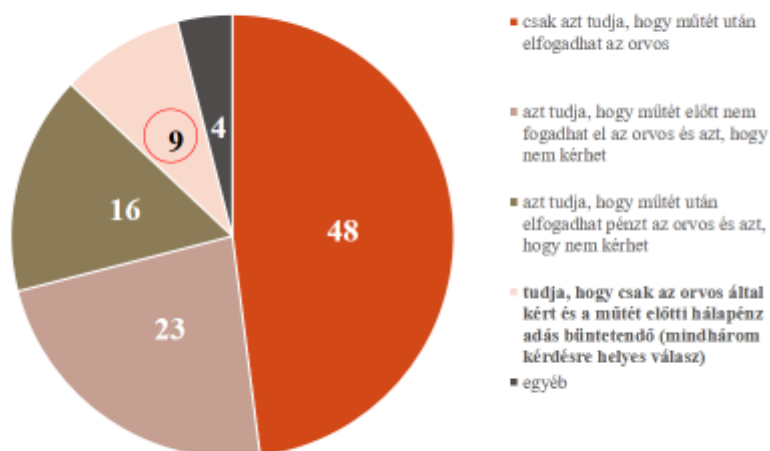
Helyes válaszok száma (százalék)

	%
egy sem	3
egy	48
kettő	40
mindhárom	9
Összesen	100

A helyes válaszok különböző kombinációja (százalék)

	ismeret
csak azt tudja, hogy műtét után elfogadhat az orvos	48
azt tudja, hogy műtét előtt nem fogadhat el az orvos és azt, hogy nem kérhet	23
azt tudja, hogy műtét után elfogadhat pénzt az orvos és azt, hogy nem kérhet	16
tudja, hogy csak az orvos által kért és a műtét előtti hálapénz adás büntetendő (mindhárom kérdésre helyes válasz)	9
egyéb	4
ÖSSZESEN	100

A helyes válaszok különböző kombinációja a hálapénzről szóló szituációk esetében (százalék)



A válaszadók mindössze 12 százaléka gondolja, hogy más megítélés alá esik a műtét előtt, illetve után elfogadott pénz, tehát az utólagosságban rejlő különbség kevesek számára tudatosul. Egynegyed (25 százalék) szerint mindkettőt bünteti a törvény, kétharmad (63 százalék) szerint egyiket sem.

5.3. A TÁRSADALMI-DEMOGRÁFIAI CSOPORTOK JOGISMERETE

Minden kérdésnél megvizsgáltuk azt is, hogy ismereteiket illetően mutatkozik-e különbség az egyes társadalmi-demográfiai csoportok, de ilyen vonatkozásban csak kevés esetben és akkor is csak kis különbséget találtunk. Valamivel többen tudták, hogy bűncselekmény, ha az orvos előnyt kér a budapestiek, a kevésbé iskolázottak és azok közül, akiknek javult az anyagi helyzetük az elmúlt 12 hónapban.

Az, hogy az előny előzetes elfogadása bűncselekmény (az új szabályozási elem), ugyancsak ismertebb a fővárosiak körében. Ezen kívül a szabályozási újdonságot valamivel többen ismerték a két legrégebbi kereskedelmi csatorna (RTL Klub, TV) híradóinak rendszeres nézői közül és a változatlan anyagi helyzetűek.

Ezzel ellentétben az előny utólagos elfogadására vonatkozó szabályozást többen tudták helyesen a falvakban élők közül, valamint akik nem nézik rendszeresen az RTL Klub, illetve TV2 híradóit. Ezen kívül pedig azok, akik olyan háztartásban élnek, ahol van 60 évesnél idősebb felnőtt.

Azt, hogy mely társadalmi-demográfiai csoportokban ismernek több szabályozást a hálapénzzel kapcsolatban úgy is vizsgáltuk, hogy megnéztük: a három szituációból átlagosan hányan a törvényi megítélését tudták helyesen az egyes csoportokban. Valamivel jobban ismerik a hálapénzzel kapcsolatos szabályozást a budapestiek, a legkevésbé képzettek és akiknek javult az anyagi helyzetük.

Az ismeretek viszonylagos függetlensége a társadalmi-demográfiai csoportoktól arra is utalhat, hogy az eredményeink nem feltétlenül a törvények ismeretét tükrözik. Az egyébként már a legelső hazai jogismeret kutatásoknak is alapvető kérdése volt, hogy honnan lehet azt tudni, hogy a mért jogismeret mögött pozitív törvényismeret áll, vagy egyszerűen pl. az erkölcsi normák standardja vagy a társadalmi gyakorlat befolyása.

a) Sajó is megállapította, hogy akkor nem mutatkozik összefüggés törvényismeret és iskolázottság között, ha „a kérdésre vonatkozó ismeret forrása a társadalmi gyakorlat”.⁵³ Sajó megállapítása ismeret és gyakorlat összefüggéséről minden bizonnyal ma is helyes, hiszen amint bemutattuk a korábbi hazai kutatásokból kiderül, hogy a hálapénz továbbra is a mindennapok része az egészségügyben.⁵⁴

b) Úttörő kutatásában Kulcsár egyik feltételezése az volt, hogy a különböző társadalmi rétegek között akkor van különbség az ismeretben, ha különbség van a jog és általános erkölcsi norma között, vagy még inkább, ha olyan cselekményről van szó, amelyet utóbbi nem szabályoz. Azt is megállapítja, hogy éppen a büntetőjog területén van a legkisebb eltérés a három társadalmi réteg között, mivel ez az a jogág amelyből a legtöbb szabály megfeleltethető a morális normáknak.⁵⁵ Kulcsár megállapítását követve, ha nincs összefüggés ismeret és iskolázottság között, akkor ez arra is utalhat, hogy a szabályozás hálapénz esetén egybecseng a morális megítéléssel.

Az viszont bizonyos, hogy a válaszok nem véletlenszerűek, hiszen nagyon ritkák (2 százalék körüli) az inkonzisztens válaszok (pl. akik úgy vélik, nem büntetik a kérő orvost, de büntetik az elfogadót).

⁵³Sajó András: Jogtudat, jogismeret. MTA Szociológiai Intézet, Budapest, 1983. 149.

⁵⁴ Vö. **Hiba! A hivatkozási forrás nem található..** cím.

⁵⁵ Kulcsár Kálmán: A jogismeret vizsgálata. MTA-JTI, Budapest, 1967. 19.

5.4. AZ ÚJDONSÁGOK ISMERETE

Kutatásunk egyik alapkérdése, hogy van-e befolyása az új szabályozás megalkotása vagy hatálybalépése óta eltelt időnek a törvényismeretre. Ezzel kapcsolatos hipotézisünk szerint ha több idő telik el egy szabályozás hatálybalépése óta, annál nagyobb a valószínűsége, hogy a válaszadó a szabályozásról hallott, vagy valamilyen módon kapcsolatba került vele.

Az előny kérése/elfogadása esetében ez a hipotézis igazolódni látszik: a legújabb szabályozás, az előny előzetes elfogadásának büncselekmény volta a legkevésbé ismert.

Ha azokat tekintjük a jelenlegi szabályozás ismerőinek, akik mind a négy kérdésre a jelenlegi szabályozásnak megfelelően válaszoltak (9 százalék) és azokat a régi szabályozás ismerőinek, akik úgy hiszik, hogy műtét előtt elfogadhat pénzt (16 százalék), akkor is megállapíthatjuk, hogy majdnem kétszer annyian vannak, akik a régi szabályozást ismerik, mint ahányan az újat.

6. A VÉLEMÉNYEK ELEMZÉSE

6.1. AZ EGYES SZITUÁCIÓKRA VONATKOZÓ VÉLEMÉNYEK

Minden egyes szituációval kapcsolatban nemcsak azt kérdeztük meg, hogy az jelenleg büncselekmény vagy sem, hanem azt is, hogyha a kérdezett hozná a törvényeket „büntetné vagy nem büntetné ezt?”

Nagyon magas, közel kilenctized (86 százalék) azok aránya, akik megbüntetnék a műtétért pénzt kérő orvost.

Egy orvos a beteg számára ingyenesen járó műtétért 30000 forintot kér az ellátásra jogosult betegtől. Büntessék-e? (százalék)

	vélemény
büntessék	86
ne büntessék	13
nem tudja	1

*azok nélkül, akik (N=29) egyik szituációs kérdésre sem válaszoltak

A válaszadók túlnyomó többsége (68 százalék) az előzetes előnyt elfogadását is büntetné, de többen vannak, akik nem törnének pálcát az orvos felett, aki elfogadja az előzetes előnyt, mint ahányan elnéznék az előny kérését.

Egy orvos a beteg számára ingyenesen járó műtét előtt 30 000 forintot fogad el az ellátásra jogosult betegtől. Büntessék-e? (százalék)

	vélemény
büntessék	68
ne büntessék	31
nem tudja	1

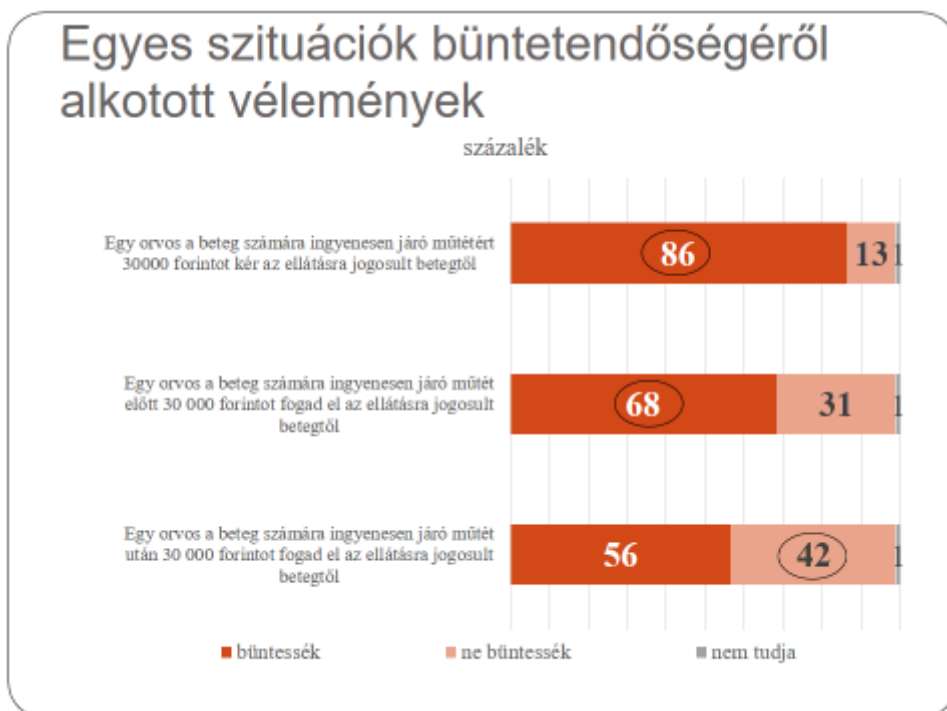
*azok nélkül, akik (N=29) egyik szituációs kérdésre sem válaszoltak

Az embereket legjobban megosztja az utólagos előny elfogadásának megítélése: egyik felük (56 százalék) büntetné, másik felük (42 százalék) nem.

Egy orvos a beteg számára ingyenesen járó műtét után 30 000 forintot fogad el az ellátásra jogosult betegtől. Büntessék-e? (százalék)

	vélemény
büntessék	56
ne büntessék	42
nem tudja	1

*azok nélkül, akik (N=29) egyik szituációs kérdésre sem válaszoltak



6.2. A HÁLAPÉNZRE VONATKOZÓ VÉLEMÉNYEK ÖSSZESEGÉBEN

Ami a hálapénzzel kapcsolatos esetek büntetendőségéről vallott véleményeket összességében illeti, a többség (52 százalék) mindhárom felsorolt cselekményt büntetné. Nagyon kevesen (11 százalék) vannak, akik egyiket sem. Egyötöd körüli (18 százalék) azok aránya, akik úgy gondolják: legyen legális, hogy az orvos elfogad pénzt, de ne kérhessen büntetőjogi retorzió nélkül. Alig valamivel több mint egytized (13 százalék) azok aránya, akik csak a műtét utáni elfogadást nem büntetné, de minden mást igen. Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a hálapénzzel kapcsolatos esetekben a magyar társadalom büntetési hajlandósága magas és a hatályos joggal szemben az elfogadás büntetlensége tekintetében kritikus.

A válaszadók 16 százaléka *ítéli* meg különbözőképpen a műtét előtt, illetve után elfogadott pénzt. A többség (55 százalék) mindkettőt büntetné, háromtized (29 százalék) egyiket sem. Az orvos általi kérés, illetve elfogadás szabályozásának *megítélésében* is (csakúgy, mint az ismeretnél) nagyobb a különbség, mint az előzetes, illetve az utólagos elfogadás megítélése között.

A három cselekmény közül hányat büntetne? (százalék)

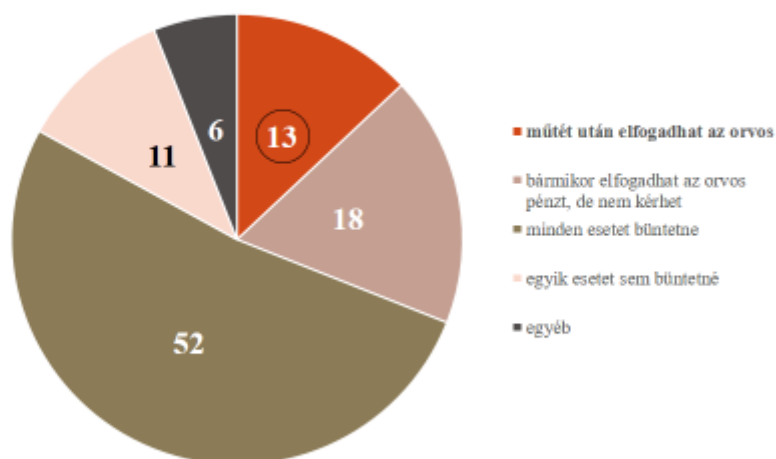
egyiket sem	11
egyet	20

kettőt	17
mindhármát	52
összesen	100

A büntetendőségről alkotott vélemények különböző kombinációja (százalék)

	vélemény
műtét után elfogadhat az orvos	13
bármikor elfogadhat az orvos pénzt, de nem kérhet	18
minden esetet büntetne	52
egyik esetet sem büntetné	11
egyéb	6
ÖSSZESEN	100

A büntetendőségről alkotott vélemények
különböző kombinációja (százalék)



Az orvos általi kérés nagymértékű elítélésében tehát minden bizonnyal szerepet játszik, hogy éppen az adás önkéntessége fontos szerepet játszik a büntetlenség helyeslésében, a kéréssel pedig ez elvész. Erre utal az is, hogyha az önkéntességet a leginkább kifejezőnek azt tekintjük, amikor a beteg magától ad, a hálát pedig az esemény utáni ajándékozás fejezi ki a leginkább, akkor sokkal nagyobb különbséget találunk az önkéntes-nem önkéntes, mint a hálás-nem hálás szituációk megítélése között: Amint ugyanis láttuk, a nem önkéntes adást (az orvos általi kérést) az emberek 86 százaléka ítéli el, azaz büntetné. Ezzel szemben az önkéntes adás időzítéstől független mindkét formáját összesen 54 százalék büntetné. A hála fő „indikátorát”, a műtét utáni adást a megkérdezettek 56 százaléka büntetné, viszont a hálát kevésbé kifejező mindkét másik szituációt együttesen az emberek 66 százaléka ítéli el.

Összességében ebből arra következtethetünk, hogy manapság a hálapénz adását sok esetben motiválja a félelem: az, hogy ennek hiányában a beteg nem kapja meg a szükséges ellátást. Voltaképpen ettől a kényszertől való megszabadulási vágyat fejezi ki, hogy a legtöbben azt büntetnék, ha az orvos kéri a pénzt.

A hála és az önkéntesség szempontjai a büntetendőségről alkotott véleményekben (százalék)

büntetné, ha nem önkéntes (orvos kér)	86	↕
büntetné, akkor is, ha önkéntes (beteg ad)	54	
büntetné, ha nem a hálát fejezné ki (műtét előtt+orvos kér)	66	↕
büntetné, akkor is, ha a hálát fejezné ki (műtét után)	56	

6.3. VÉLEMÉNYEK ÉS A TÁRSADALMI-DEMOGRÁFIAI CSOPORTOK

Az előnyt kifejezetten kérő orvost valamivel többen büntetnék a fővároson kívül élők és az átlagos anyagi helyzetűek közül.

Az előzetes elfogadást büntetni rendelő törvényt a következő csoportokban helyeslik többen: a városban (elsősorban vidéki városban) élők; akiknek romlott az anyagi helyzete az elmúlt 12 hónapban; és akik rendszeresen nézik a két országos kereskedelmi csatorna híradóit.

Valamivel nagyobb arányban azt helyeslik, hogy nem bűncselekmény az előny utólagos elfogadása a községekben élők; a legfeljebb 8 általánossal rendelkezők; akik az átlagnál jobbnak ítélik meg az anyagi helyzetüket; illetve javult az anyagi helyzetük az elmúlt 12 hónapban és akik *nem* nézik rendszeresen az RTL Klub, illetve TV2 híradóit.

A vélemények tekintetében sem lehet egyértelmű következtetést levonni a társadalmi különbségekből. A törvényi szabályozással egyetértők aránya magasabb Budapesten és a községekben; a legkevésbé és a legmagasabban képzettek; a legfiatalabbak és a legidősebbek között. Ha úgy vizsgáljuk, hogy a háromból hány szituációt büntetnének az emberek, nagyon hasonló, semmiféle társadalmi trendbe nem illeszthető különbségeket kapunk, amelyből nemigen írható fel értelmezhető társadalmi képlet.

7. VÉLEMÉNY VS VÉLT SZABÁLYOZÁS

Ha a válaszadó véleményét vetjük össze az általa vélt szabályozással, akkor mindhárom szituációnál azok vannak többségben, akik a véleményüknek megfelelőnek ismerik a törvényt (61-65 százalék). Elenyésző (2-3 százalék) azok aránya, akik szerint a törvény büntet valami olyasmit, amit ők szívük szerint nem büntetnének. Ha eltérés van vélemény és ismeret között, az inkább a kriminalizálás irányába hat (32-37 százalék).

A büntetendőségről alkotott vélemények a vélt szabályozáshoz képest (csak azok körében, akik az adott szabályozás ismeretéről és arról alkotott véleményükről is beszámoltak, százalék)

	megegyezik a véleménye a vélt szabályozással	eltér a véleménye a vélt szabályozástól	
--	--	---	--

		kriminalizálna	dekriminalizálna	ÖSSZESEN
Egy orvos a beteg számára ingyenesen járó műtétért 30000 forintot kér az ellátásra jogosult betegtől	61	37	2	100
Egy orvos a beteg számára ingyenesen járó műtét előtt 30 000 forintot fogad el az ellátásra jogosult betegtől	62	36	2	100
Egy orvos a beteg számára ingyenesen járó műtét után 30 000 forintot fogad el az ellátásra jogosult betegtől	65	32	3	100

Álláspontunk szerint az adatok arra is utalhatnak, hogy nem a pozitív törvény ismerete, hanem az adott helyzetről alkotott vélemény vezetheti a válaszadókat, amikor a jelenlegi szabályozással kapcsolatos ismereteikről kérdezzük őket. Erre utal, hogy a vélemény és a vélt szabályozás a mind a három szituáció esetében egybeesett válaszadók 45 százalékánál. Ehhez képest a szituációtól független kriminalizálás csak feleennyi (23 százalék) válaszadóra jellemző, az általános dekriminalizálás pedig elenyésző (2 százalék).

8. VÉLEMÉNY VS TÉNYLEGES SZABÁLYOZÁS

Ha figyelembe vesszük a tényleges szabályozást is, nagy különbséget találunk az egyes szituációk megítélése között.⁵⁶ A jelenleg büntetett előny kérése és műtét előtti elfogadásra vonatkozó törvényt mindössze 2-3 százalék változtatná meg úgy, hogy tisztában is van a jelenlegi szabályozással. Nagyjából ennyi lehet az előny elfogadása/kérése tekintetében valóban tájékozott állampolgárok aránya.

Egy orvos a beteg számára ingyenesen járó műtétért 30000 forintot kér az ellátásra jogosult betegől (százalék; félkövér betűvel a jelenlegi szabályozás)

	büntessék	ne büntessék
büntetik	49	2
nem büntetik	37	12

*azok nélkül, akik bármelyik kérdésre „nem tudom”-mal válaszoltak

Egy orvos a beteg számára ingyenesen járó műtét előtt 30 000 forintot fogad el az ellátásra jogosult betegől (százalék; félkövér betűvel a jelenlegi szabályozás)

	büntessék	ne büntessék
büntetik	32	2
nem büntetik	36	30

*azok nélkül, akik bármelyik kérdésre „nem tudom”-mal válaszoltak

A műtét utáni hálapénz elfogadását azonban a lakosság egyharmada (33 százalék) tudatosan szeretné büntetni, azaz úgy, hogy tisztában van vele: jelenleg ez nem bűn.

⁵⁶ Mindezt háromdimenziós táblázatokban ábrázoljuk, ahol a szubjektív nézőpontot is ábrázoljuk (sorok) és az objektívet is (félkövér betűvel azok, akiknek az ismeretei egybeesnek a jelenlegi szabályozással). Annak arányát, hogy a vélemény milyen ismerettel párosul az összes megkérdezett körében egy-egy cellában látjuk.

Egy orvos a beteg számára ingyenesen járó műtét után 30 000 forintot fogad el az ellátásra jogosult betegről (százalék; félkövér betűvel a jelenlegi szabályozás)

	büntessék	ne büntessék
büntetik	24	2
nem büntetik	33	41

*azok nélkül, akik bármelyik kérdésre „nem tudom”-mal válaszoltak

A kriminalizálóknál, azoknál tehát, akik úgy gondolják, hogy a jogszabályok nem büntetik a szituációt, pedig véleményük szerint büntetni kellene, a kérés és az előzetes előny elfogadásának esetében ismeret-hiányról beszélhetünk, hiszen ezeket jelenleg büntetik. Ugyanakkor azokat, akik az utólagos elfogadást kriminalizálnák (33 százalék), logikusan „másmilyenek” kellene tekintenünk, hiszen ők (látszólag) tudatában vannak a szabályozásnak, azaz, hogy ezt a cselekményt nem büntetik. De nagyrészüknél (23 százalék) ugyanez a séma érvényesül mind a három szituációnál: azt hiszik/úgy tudják, hogy a törvény nem bünteti, de ők mégis büntetnék. Ez pedig felveti, hogy ezekben az esetekben sem pozitív törvényismeretről van szó. Így mindössze a maradék 10 százalékról mondható el nagy valószínűséggel, hogy valódi ismeret alapján mondta, hogy nem büntetik az utólagos elfogadást, hiszen nem egy séma alapján válaszoltak mindkét kérdésre mindhárom szituációnál.

9. A NORMATÍV PROFILOK

9.1. MARC HERTOIGH NORMATÍV PROFILJAI

Azért, hogy kutatásunkat tágabb kontextusba is tudjuk helyezni, az elemzéshez felhasználjuk a Marc Hertogh által kidolgozott modellt a normatív profilokról.⁵⁷

Hertogh azért, hogy a jogi elidegenedés koncepcióján létrehozzon egy elemzési keretet, megalkotta a négy normatív profilt, amelyek segítenek abban, hogy leírjuk az emberek joghoz való viszonyát.

⁵⁷ Marc HERTOIGH: *Loyalists, Cynics and Outsiders: Who are the Critics of the Justice System in the UK and the Netherlands?* (September 8, 2010). *International Journal of Law in Context*, Vol. 7, No. 1, 2011.

Hertogh szerint a legtöbb tanulmány, amely a jogi elidegenedésről szól, két alapvető kérdésre koncentrálnak:

1. „Ismerik az emberek a törvényt?”
2. „Azonosulnak az emberek a törvénnyel?”

Hertogh ezt a két kérdést az alábbi 2x2 mátrixba transzformálja:

ISMERET

+

-

AZONOSULÁS+

-

Tájékozott azonosulás: Legalisták	Tájékozatlan azonosulás: Lojalisták
Tájékozott elidegenedés: Cinikusok	Tájékozatlan elidegenedés: Kívülállók

Az első kérdést a jogi elidegenedés kognitív dimenziójának tekinti és a vízszintes tengelyre teszi. A második kérdés a normatív dimenziót fejezi ki és a függőleges tengelyen kap helyet. A négyzet négy cellája különböző profilokat fejez ki.

Hertogh először is leszögezi, hogy ez a modell, csakúgy, mint más elemzési keretek a valóság leegyszerűsítése⁵⁸. Minél mélyebbre ásunk, minél tovább cizelláljuk, annál kifinomultabb képet kaphatunk. Például, előfordulhat, hogy ugyanaz az ember más profillal rendelkezik a különböző jogágak területén, különböző témákban vagy éppen életének egy másik szakaszában.

A modell azonban nemcsak arra alkalmas, hogy különböző társadalmakat, csoportokat hasonlítsunk össze, hanem arra is, hogy különböző jogágakat, esetleg különböző témákat vessünk egybe.

Hertogh tehát két alapvető kérdésre redukálja a jogismereti kutatások kiindulópontját: 1. „Ismerik az emberek a törvényt?” 2. „Azonosulnak az emberek a törvénnyel?” Ezek alapján

⁵⁸ Marc HERTOUGH: *Nobody's Law: Legal Consciousness and Legal Alienation in Everyday Life*. UK: Palgrave Macmillan 2018.

pedig megalkotja azt a mátrixot, amelynek négy cellája négy különböző profilt ad ki a joghoz való viszony alapján.

Mivel kutatásunkban minden egyes szituációról egy-egy olyan kérdést tettünk fel, ami megfeleltethető az ismeret és az azonosulás fent említett kérdéseinek, nemcsak egy-egy szituációra adott válaszokat tudjuk összehasonlítani, hanem minden egyes témára meg tudjuk alkotni a négy profilt és össze tudjuk hasonlítani az egyes témákat ebből a szempontból is.⁵⁹

Az, hogy ugyanarról a szituációról azt is megkérdezzük az emberektől, hogy ők maguk büntetnék-e, arra is alkalmat ad, hogy kitágítsuk a Hertogh által megalkotott profilokat. Kutatásunkban nemcsak az emberek valós szabályozással való azonosulását tudjuk vizsgálni, ahogy Hertogh tette, hanem az általuk vélt törvénnyel is össze tudjuk vetni a saját elképzelésük szerinti törvényi világukat. Éppúgy, ahogy a nézőpontnál tettük, a *valós* szabályozással való azonosulás mértékéből kirajzolódó profilokat tekintjük a hertoghi modell alapján kidolgozott *objektív* profiloknak, a *vélt* törvényhez való viszonyításból következőket pedig a *szubjektív* modellnek.

A hálapénzre vonatkozó törvények ismeretét, valamint ugyanezekkel a törvényekkel való azonosulás mértékét egy-egy mutatóba vontuk össze. Azt tekintjük magas ismerettel rendelkezőnek, aki a háromból legalább két szituáció törvényességét helyesen ítéli meg, és ugyanígy azt tekintettük magas szinten azonosulónak, akinek legalább két szituáció esetében megegyezik a véleménye a jelenlegi szabályozással, illetve, amit a jelenlegi szabályozásként ismer. Az ismeret és az azonosulás keresztmetszetéből pedig elkészítjük a profilokat.

9.2. OBJEKTÍV LEGÁLIS PROFILOK

Az *objektív* legális profilokat tartalmazó mátrix vízszintes, „ismeret” tengelyén tehát két csoport van: a tájékozottak, akik legalább két szituáció törvényességét helyesen ítélték meg és a kevésbé tájékozottak, akik egyét, vagy egyetlen egyét sem tudták jól. A függőleges, „azonosulás” tengelyen pedig a *tényleges* szabályozáshoz hasonlítottuk a véleményüket. Az egyik csoport, az azonosulók, akik legalább két szituációban ugyanazt tartják helyesnek, mint amit a törvény

⁵⁹ Hozzá kell tennünk, hogy az eddigi kutatásokban a joggal való azonosulást inkább attitűd kérdésekkel szokták vizsgálni, és nem azzal, hogy törvényhozóként hogyan viselkednének az emberek.

is. A másik csoport, a kritikusabbak, akik legfeljebb egy szituáció törvényi megítélésével értenek egyet.

A válaszadók relatív többsége (47 százalék) tartozik a tájékozott és azonosuló csoportba, akik tehát legalább két szituáció törvényességével tisztában vannak és azzal egyet is értenek.

Több mint egyharmadnyi (37 százalék) azok aránya, akik bár nem jól ismerik a törvényt, de ha ismernék, akkor helyeselnék, mert az megegyezik a véleményükkel. Az ilyenek nagyobb arányban vannak a vidéki városban élők és azok között, akiknek romlott az anyagi helyzete az elmúlt 12 hónapban. Ugyanakkor alig-alig van (3 százalék) olyan válaszadó, aki ismeri a szabályozást, de nem helyesli.

Objektív legális profilok (százalék)

	TÁJÉKOZOTT*	KEVÉSBÉ TÁJÉKOZOTT
helyesli** a törvényt AZONOSUL Ó	47	37
nem helyesli a törvényt KRITIKUSA BB	3	13

*legalább két szituáció törvényességét helyesen ítéli meg

**legalább két szituáció esetében megegyezik a véleménye a jelenlegi szabályozással

9.3. SZUBJEKTÍV LEGÁLIS PROFILOK

A szubjektív legális profilokat tartalmazó mátrix vízszintes, „ismeret” tengelyén tehát ugyanúgy két csoport van, mint az objektív legális profiloknál: a tájékozottak és a tájékozatlanok. A függőleges, „azonosulás” tengelyen azonban nem a tényleges szabályozáshoz, hanem a saját ismereteikhez hasonlítottuk a véleményüket. Az egyik csoport, a kongruensek, akik legalább két szituációban ugyanazt tartják helyesnek, mint amit a

törvénynek *vélnek*. A másik csoport, a kritikusabbak, akik legfeljebb egy szituáció vélt törvényi megítélésével tudnak azonosulni.

Ebben az összevetésben a tájékozottak véleménymegoszlása természetesen nagyon hasonló az objektív profilokhoz, hiszen az ő esetükben nincs különbség a vélt és a tényleges törvény között (a néhány százalékos eltérés a különböző számolási módokból adódik). Tehát a válaszadók relatív többsége (44 százalék) tartozik a tájékozott és kongruens csoportba, akik legalább két szituáció törvényességével tisztában vannak és azzal egyet is értenek. Az így vélekedők valamivel nagyobb arányban vannak a fővárosiak között.

A megkérdezettek közel egyharmada (31 százalék) éppen ellenkezőleg kevésbé tájékozott, de nagyrészt kritizálja ezt az általa (rosszul) ismert törvényt. Ez jellemzőbb a vidéken élőkre és azokra, akiknek romlott az anyagi helyzetük az elmúlt egy évben.

Egyötöd (19 százalék) azok aránya, akik szintén legfeljebb egy szituáció törvényességét ismerik helyesen, de a véleményük megegyezik az általuk ismert szabályozással. Elenyésző (6 százalék) azok aránya, akik ismerik is és kritizálják is a törvényt. Ez valamivel gyakoribb a napilap-olvasók körében.

Szubjektív legális profilok (százalék)

	TÁJÉKOZOTT*	KEVÉSBÉ TÁJÉKOZOTT
helyesli** a vélt törvényt KONGRUENS	44	19
nem helyesli a vélt törvényt KRITIKUSABB	6	31

*legalább két szituáció törvényességét helyesen ítéli meg

**legalább két szituáció esetében megegyezik a véleménye azzal, amit a jelenlegi szabályozásként ismer

10. EREDMÉNYEINK ÖSSZEVETÉSE EGY KORÁBBI KUTATÁSÉVAL

10.1. SAJÓ ANDRÁS KUTATÁSA

Míg a hálapénz a társadalomtudományok oldaláról is sokféle szempontból kutatható, az ezzel kapcsolatos jogi ismeretekről kevesen kérdezték meg a lakosságot. Sajó András 1976-77-ben folytatott kutatásában találtunk olyan a hálapénzzel kapcsolatos büntetőjogi ismeretre és megítélésre vonatkozó kérdést, amelynek eredményeit a mintahasonlóság alapján össze is tudjuk hasonlítani jelen kutatás eredményeivel.⁶⁰ Sajnos Sajó kutatási eredményeit közreadó kötethez nincs kérdőív mellékelve, úgyhogy csak az elemzés szövegében és az eredményeket közlő táblázatokban leírtakra tudunk támaszkodni. Ez alapján az általa feltett ismeret kérdés így hangzott:

„Bűncselekmény-e, ha egy kórházi orvos jövőbeli műtétért pénzt fogad el?”

A személyes megítélésre vonatkozó kérdés pedig:

„Büntetné-e Ön, ha egy kórházi orvos jövőbeli műtétért pénzt fogad el?”⁶¹

Ha jól rekonstruáljuk, akkor Sajó az utólagos előny elfogadására nem tett fel külön ismereti kérdést, hanem a válaszadók személyes véleményét kérdezte, oly módon, hogy „más-e a helyzet, ha a pénzt a körzeti orvosnak adják azért, mert kijött megvizsgálni a beteget.”

Sajó azt, hogy nincs jelentős különbség az előzetes előny törvényességének ismeretében a megvizsgált szocio-demográfiai csoportok között (iskolai végzettség, foglalkozási csoport, nem) azzal magyarázza, hogy „e kérdésre vonatkozó ismeret forrása a társadalmi gyakorlat”.⁶² Vélhetőleg azt feltételezte, hogyha valamit nagy tömegben gyakorolnak, „elkövetnek” az emberek, arról valószínűleg kevésbé gondolják, hogy a törvény bünteti.

⁶⁰ Vö. 10. cím.

⁶¹ Sajó (1983) 156. táblázat

⁶² Sajó (1983) 149.o.

10.2. AZ ÖSSZEVETÉS

1977-ben a megkérdezettek kétharmada (63 százalék) tudta az akkor érvényben lévő szabályozást, hogy nem bűncselekmény műtétért előzetesen pénzt elfogadni. 2018-ban ugyanennyien voltak, akik továbbra is úgy tudták, hogy ez nem bűncselekmény.

Ha tehát abból a szempontból vizsgáljuk, hogy hányan ismerik a hatályban lévő törvényt, akkor azt mondhatjuk, hogy közel felére csökkent a helyes ismeretekkel rendelkezők aránya. De talán helyesebb úgy megfogalmazni, hogy ebben a tekintetben megváltozott a szabályozás, de ezt nem követte az ismeretek változása.

Nagyon nehéz megmondani, hogy a változásban a szabályozás újdonsága játsza-e főszerepet. A személyes megítélés változásából mindenesetre arra következtethetünk, hogy a szabályozás ebben az esetben legalábbis párhuzamosan zajlott a vélemények változásával: 1977-ben 39 százalék vélekedett úgy, hogy meg kell büntetni az előzetes hálapénzt elfogadó orvost⁶³. 2018-ra viszont közel kétszeresére, 68 százalékra növekedett azok aránya, akik büntetnék az orvost, aki a beteg számára ingyenesen járó műtét előtt 30 000 forintot fogad el az ellátásra jogosult betegtől.

Egy orvos a beteg számára ingyenesen járó műtét előtt 30 000 forintot fogad el az ellátásra jogosult betegtől. Büntetik-e? Büntessék-e? (százalék)

	1977 ⁶⁴ ismeret	2018. ismeret	1977 vélemény	2018. vélemény
büntetik	28	34	39	68
nem büntetik	63	63	59	31
nem tudja	9	2	2	1

⁶³ Sajó (1983) 57. táblázat.

⁶⁴ Sajó (1983) 53. és 66. táblázat alapján.

Úgy tűnik, hogy a közvélemény éppen ebben változott meg a leginkább. Míg Sajó idejében a válaszokból a társadalmi gyakorlat alapján adtak felmentést a büntetés alól, a legtöbben most inkább a szabályozáson keresztül szabadulnának meg a gyakorlattól.

Ahogy említettük, Sajó tanulmányában nem találtunk rá utalást, hogy az utólagos előny nyújtásra tett volna fel külön ismereti kérdést. Úgy tűnik erről csak a válaszadók személyes véleményét kérdezte, oly módon, hogy „más-e a helyzet, ha a pénzt a körzeti orvosnak adják azért, mert kijött megvizsgálni a beteget.” Sajó két kérdése két mozzanatban is különbözött (műtő/körzeti orvos, valamint előzetes/utólagos). A megítélésbeli különbséget azonban inkább csak az időbeliség különbözőségének tekintette. „Arra a kérdésre, hogy más-e a helyzet, ha a pénzt a körzeti orvosnak adják azért, mert kijött megvizsgálni a beteget, 23 % (...) ítélte eltérőnek a helyzetet.”⁶⁵ 41 év elteltével még kevesebben (16 százalék) látják a különbséget a műtét előtt és után elfogadott pénz között.

A műtét utáni hálapénz elfogadását a lakosság egyharmada tehát (látszólag) tudatosan szeretné büntetni, azaz úgy, hogy tisztában van vele: jelenleg ez nem bűn. A leginkább ebben érhető tetten a lakosság megváltozott hozzáállása a hálapénz kérdésköréhez. Sajó kutatásának idején, a hetvenes évek közepén a társadalmi gyakorlat vezérelte az ismereteket, véleményeket. Akkor is elterjedt volt az előny nyújtása, és ennek legalitását helyeselte a közvélemény. Ez úgy változott meg a 2010-es évek végére, hogy a társadalmi gyakorlat (az tehát, hogy nagyon sokan érintettek a hálapénzben), már nem a dekriminalizálás irányába befolyásolja az embereket, mint 40 évvel ezelőtt, hanem éppen ellenkezőleg a kriminalizálás irányába.

11. ÖSSZEFOGLALÁS

11.1. AZ EREDMÉNYEK ÖSSZEGZÉSE

A lakosság kevesebb, mint egytizede van teljesen (mindhárom vizsgált szituációra nézve) tisztában az orvos által kért vagy elfogadott előnyök büntetőjogi szabályozásával. A megkérdezettek közel fele csak egy kérdésre tudta helyesen a választ: túlnyomó többségük a műtét utáni hálapénz elfogadás büntetlenségét ismerte.

A hálapénzzel kapcsolatos cselekményeknél a magyar társadalom büntetési hajlandósága magas, a hatályos joggal szemben pedig az elfogadás büntetlensége tekintetében kritikus. A

⁶⁵ Sajó (1983) 152. o.

válaszadók többsége ugyanis még a hálapénz utólagos elfogadását is büntetné, ha rajta múlna. Így erre is figyelemmel egytized körüli azok aránya, akik az egészségügyi korrupciót minden vizsgált részletében hatályos büntetőjogunknak megfelelően szabályoznák.

A vélemények tekintetében három helyzet közül a többitől leginkább eltérő az orvos által kért előny nagyobb arányú elítélése. Ebben minden bizonnyal szerepet játszik, hogy ennél a szituációnál hiányzik az adás önkéntessége. Sokkal nagyobb különbséget találtunk ugyanis az önkéntes-nem önkéntes, mint a hálás-nem hálás szituációk megítélése között.

A vélemény és a vélt szabályozás mind a három szituáció esetében egybeesett a válaszadók 45 százalékánál, míg a szituációtól független kriminalizálás csak feleennyi (23 százalék) válaszadóra jellemző. (Az általános dekriminalizálás pedig elenyésző). Az ismeretek mögött tehát jelentős mértékben a vélekedéseket látjuk: a válaszadók közel felénél ez lehet a legmeghatározóbb elem.

Ha viszont azt nézzük meg, hogy mi motiválhatja azokat, akik (látszólag) tudatában vannak a szabályozásnak, de a véleményük ellenkező, azt látjuk, hogy valójában ugyanazt a sémát követik a válaszadásnál mindhárom szituációban, amely egyszer egyezik a tételes szabályozással.

A hálapénz szabályozásával kapcsolatos ismeretek és vélemények alapján képzett legális profilok azt mutatják, hogy Magyarországon a tájékozott azonosulók alkotják a relatív többséget, akár a személyes törvényismerettel, akár a valós törvényekkel vetjük össze az azonosulást. Több mint egyharmadnyi viszont (37 százalék) azok aránya, akik bár nem jól ismerik a törvényt, de ha ismernék, akkor helyeselnék, mert az megegyezik a véleményükkel.

Ha eredményeinket összevetjük egy 40 évvel ezelőtti hasonló kérdéseket vizsgáló Sajó András által vezetett kutatással, akkor egyrészt azt láthatjuk, hogy a szabályozás megváltozott, de ezt nem követte az ismeretek változása. 2018-ban a válaszadók kétharmada továbbra is úgy tudta (ma már tévesen), hogy az előny előzetes elfogadása nem képez bűncselekményt. A közvélemény a leginkább az előny utólagos elfogadásával kapcsolatos véleményét illetően változott meg. Ez arra is utalhat, hogy míg Sajó idejében a válaszadók a társadalmi gyakorlat alapján adtak felmentést a büntetés alól, a legtöbben most inkább a szabályozáson keresztül szabadulnának meg a nekik nem tetsző gyakorlattól.

11.2. A HIPOTÉZISEK

Hipotéziseink csak részben nyertek igazolást. Igazolható volt, hogy az átlagember a hálapénz jogi szabályozása kapcsán töredékes tudással rendelkezik. Ennek oka azonban valójában az, hogy sok esetben a válaszaik forrása egy séma, amelyet az adott téma összes szituációjára „ráhúznak”: a törvényhozó nem bünteti a pénzt elfogadó/kérő orvosokat. Ennek alapján az is feltételezhető, hogy azok az ismeretek, amelyekről válaszadóink beszámoltak csak kisebb részben származnak pozitív törvényismeretből. Ez annál is valószínűbb, mert a hálapénz esetén – mind a régi, mind az új szabályozás – a büntetőjogi megítélés csak a gyakorlat ismeretében alakítható ki, az önmagában a törvényből még szakemberek számára sem egyértelműen következik.

Nem sikerült igazolnunk azon második hipotézisünket, hogy a jogtudatot a társadalmi-gazdasági tényezők mellett a bűnözéssel kapcsolatos érintettség is befolyásolja. Gyakorlatilag semmilyen független változóval nem sikerült igazán összefüggésbe hoznunk a szabályozás ismeretét. Véleményünk szerint ennek fő oka ugyancsak az lehet, hogy sok esetben az előny elfogadásával kapcsolatos ismereteket, inkább a vélemények (a téma iránti attitűdök) befolyásolják.

Harmadik hipotézisünk kapcsán sikerült kimutatnunk, hogy a régebbi normák jobban tükröződnek az átlagember tudatában. Figyelemmel azonban arra, hogy a jogismeret – a fentiek szerint – kisebb részében alapul a törvények ismeretén, valószínűbb, hogy az újdonságra vonatkozó alacsonyabb ismeretszint oka, más tényező (például a válaszadás sematikus jellege vagy véleményvezérelt volta).